

Aleksandra Lis

Efektywność systemu zieleni miejskiej w aspekcie jego funkcji rekreacyjnej

Acta Scientiarum Polonorum. Administratio Locorum 4/1/2, 67-81

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

EFEKTYWNOŚĆ SYSTEMU ZIELENI MIEJSKIEJ W ASPEKCIE JEGO FUNKCJI REKREACYJNEJ

Aleksandra Lis

Wydział Architektury, Politechnika Wrocławska

Streszczenie. W artykule rozpatrywano efektywność systemu zieleni miejskiej w aspekcie jego funkcji rekreacyjnej. Za punkt wyjścia przyjęto potwierdzone zjawiska psychologiczne i socjologiczne. W toku rozważań rozwijano kolejne nurty problematyczne, ukazując wpływ owych zjawisk na reakcję i zachowania ludzi w środowisku terenów zieleni oraz na funkcjonowanie społeczne systemu zieleni miejskiej w aspekcie jego funkcji rekreacyjnej.

Opisano metodę badawczą mającą na celu rozpoznanie wad systemu zieleni miejskiej we wspomnianym aspekcie oraz kierunki działań zmierzające do poprawy efektywności tego systemu. Są one oparte na analizie mechanizmów psychologicznych i społecznych, mających wpływ na podjętą w wyniku procesu motywacyjnego decyzję mieszkańców miasta o realizacji określonej grupy potrzeb w obrębie terenów zieleni rekreacyjnej, jak również analizie uwarunkowań przestrzennych, od których ta decyzja zależy.

Słowa kluczowe: system zieleni miejskiej, rekreacja, proces motywacyjny, tereny zieleni.

WSTĘP

Efektywność systemu zieleni w mieście jest problemem szerokim stanowiącym przedmiot badań i dociekań wielu dyscyplin naukowych. W artykule jest ona rozpatrywana w aspekcie funkcji rekreacyjnej. Rozważania prowadzą do opisanego opracowanej przez autorkę metodologii badań mających na celu rozpoznanie wad systemu zieleni miejskiej we wspomnianym wyżej aspek-

cie oraz kierunków działań zmierzających do poprawy efektywności tego systemu. Oparte są one na analizie mechanizmów psychologicznych i społecznych¹ mających wpływ na podjętą w wyniku procesu motywacyjnego decyzję mieszkańców miasta o realizacji określonej grupy potrzeb w obrębie terenów zieleni rekreacyjnej, jak również na analizie uwarunkowań przestrzennych, od których decyzja ta zależy.

CZYNNIKI MAJĄCE WPŁYW NA POZIOM EFEKTYWNOŚĆ SYSTEMU ZIELENI MIEJSKIEJ W ASPEKCIE FUNKCJI REKREACYJNEJ

W nawiązaniu do terminologii psychologicznej można stwierdzić, że podstawowym mechanizmem wyznaczającym tendencje ludzi do podjęcia lub zaniechania określonych działań jest motywacja. Pojęcie to J. Reykowski definiuje jako „specyficzną zdolność aparatu psychicznego człowieka do formowania w umyśle projektu określonego stanu rzeczy, który ukierunkowuje czynności i wpływa na ilość energii, jaką człowiek zużywa dla realizacji danego kierunku [...]. Motywacja warunkuje realizację czynności, tj. zachowań ukierunkowanych na cel”. O kierunku i natężeniu motywacji decydują dwa czynniki: atrakcyjność celu i przekonanie o możliwości osiągnięcia celu. J. Reykowski [Reykowski 1992] zależność tę określa za pomocą wzoru:

$$M_i = f(W_i P_i),$$

gdzie:

- M_i – natężenie motywacji,
- W_i – atrakcyjność celu i ,
- P_i – przekonanie o możliwości osiągnięcia celu.

Odnosząc tak zdefiniowany mechanizm motywacji do opisanego zależności mających wpływ na przebieg procesu prowadzącego do korzystania przez mieszkańców miasta z terenów zieleni, można uznać, że podstawowe korelaty procesu motywacyjnego skierowanego w stronę danego obiektu terenów zieleni, traktowanego jako cel przestrzenny, w którym realizowane są zachowania typu rekreacyjnego, stanowią:

- a) potrzeby społeczne rodzące motywację;
- b) atrakcyjność celu oceniana z punktu widzenia określonych potrzeb;
- c) dostępność celu (uwzględniająca możliwości i koszty jego osiągnięcia);

Rozważając zachowania przestrzenne typu rekreacyjnego społeczności miejskiej, możemy wyróżnić w ich strukturze trzy elementy: punkt wyjścia (źródło przestrzenne), drogę i cel. Ze względów urbanistycznych źródła prze-

¹ Autorka prowadziła szerokie badania dotyczące aspektów psychologicznych relacji pomiędzy człowiekiem a przestrzenią terenów zieleni [Lis, 2000, 2003, 2004].

strzenne stanowią przede wszystkim obiekty, z którymi mieszkańcy miasta są trwale związani (w szczególności obiekty mieszkalne, a także przedszkola, placówki oświatowe, domy opieki społecznej i zdrowotnej, obiekty będące miejscem zatrudnienia). Drogę stanowią trasy komunikacyjne o różnej strukturze, wyposażeniu i otoczeniu. Celem może być każdy obiekt o określonej strukturze urbanistycznej i społecznej, do którego prowadzą zachowania przestrzenne.

Przedstawione elementy można także rozważać w aspekcie psychologiczno-społecznym, odnosząc je do wymienionych wcześniej czynników procesu motywacyjnego. Z każdym źródłem przestrzennym jest związana grupa osób znajdujących się w specyficznej sytuacji przestrzenno-społecznej, która generuje rodzaj wytwarzanych w tej sytuacji potrzeb rodzących motywację do ich zaspokojenia. Droga wiodąca do celu w ujęciu psychologicznym jest związana z dostępnością uwzględniającą możliwości i koszty osiągnięcia celu. Celem zaś może być obiekt, którego atrakcyjność zależy od tego, w jakim stopniu może on zaspokoić potrzeby jednostki czy grupy społecznej.

Do analizy i oceny efektywności systemu zieleni rekreacyjnej w mieście obrać możemy dwa kierunki. Punktem wyjścia pierwszego z nich są potrzeby społeczne grupy mieszkańców związanych z określonym źródłem przestrzennym – kierunek ten dominuje w projektowaniu urbanistycznym². Przyjmując taką metodę oceny efektywności systemu zieleni rekreacyjnej, możemy sformułować twierdzenie:

System zieleni rekreacyjnej jest tym bardziej efektywny, w im większym stopniu zaspokaja potrzeby mieszkańców miasta.

W drugim kierunku analizy za punkt wyjścia można przyjąć poszczególne obiekty – tereny zieleni. W tym wypadku pojęcie efektywności systemu zieleni rekreacyjnej w mieście można określić następująco:

System zieleni rekreacyjnej jest tym bardziej efektywny, im bliższy optimum jest stopień i rodzaj wykorzystania społecznego poszczególnych jego elementów (terenów zieleni) w aspekcie funkcjonalnym i strukturalnym.

Pobieżna analiza obu tych definicji prowadzi do wniosku, że o efektywności systemu zieleni miejskiej możemy w rzeczywistości mówić dopiero wówczas, gdy są spełnione warunki zawarte w obu przedstawionych twierdzeniach **równocześnie**. Jeżeli system zieleni miejskiej spełnia jedynie warunki zawarte w pierwszym twierdzeniu, to może mieścić w swym obrębie elementy, które praktycznie nie funkcjonują jako tereny zieleni rekreacyjnej lub są użytkowane niezgodnie z przeznaczeniem, wynikającym ze sposobu ich zainwestowania. Jeżeli system zieleni miejskiej spełnia jedynie wymogi określone w drugim z przedstawionych twierdzeń, możemy spotkać się z sytuacją, w której, mimo optymalnego wykorzystania społecznego wszystkich elementów systemu (terenów zieleni), część potrzeb społecznych pozostaje niezaspoko-

² Efektem badań prowadzonych na tej drodze rozważań są m.in. różnorodne wskaźniki „zapotrzebowania społecznego” na określone funkcje.

kojona (lub zaspokajana jest kompensacyjnie w inny sposób, nie związany z wykorzystaniem terenów zieleni). Powodem tego może być brak w dogodnym promieniu dostępności obiektów, których funkcja i struktura pozwala na zaspokojenie tych właśnie potrzeb. Dlatego też dalsze rozważania odnośnie efektywności systemu zieleni miejskiej uwzględniają oba przedstawione kierunki. W pierwszym z nich punktem wyjścia analiz uwarunkowań i zależności jest źródło użytkowników terenów zieleni i ich potrzeby, w drugim zaś teren zieleni w swej funkcji i strukturze przestrzenno-społecznej.

MECHANIZMY PRZESTRZENNO-SPOŁECZNE PROWADZĄCE DO ZACHOWAŃ REKREACYJNYCH W OBRĘBIE TERENÓW ZIELENI REKREACYJNEJ W MIEŚCIE

Elementy wchodzące w skład procesu motywacyjnego prowadzącego do zachowań rekreacyjnych w obrębie terenów zieleni miejskiej pozostają we wzajemnych złożonych relacjach. Istotną rolę odgrywa tu wpływ rodzaju i intensywności potrzeb społecznych na subiektywną (względna) ocenę atrakcyjności terenu zieleni i jego dostępności³ związanej z kosztami, które jednostka musi ponieść w celu zaspokojenia określonych potrzeb w jego obrębie. Ocena ta zależy bowiem od związanych z charakterem potrzeb parametrów, które stanowią **poziom akceptowanych kosztów i poziom oczekiwanej atrakcyjności celu**. Podstawę określenia wpływu potrzeb na owe parametry dają teorie zakładające proces indywidualizacji potrzeb [Cieloch i in. 1992]. Ich punktem wyjścia jest przyjęcie wspólnych wszystkim ludzi właściwości, z których wyrastają tzw. potrzeby powszechne. Potrzeby te ujawniają się pod wpływem mechanizmów popędowo-emocjonalnych [Kozielecki 1987] lub tzw. naturalnego rdzenia, inaczej jaźni [Maslow 1986]. Według K. Obuchowskiego [1965] do najważniejszych należą potrzeby fizjologiczne (pokarmu, seksualna) oraz potrzeby orientacyjne (poznawcza, kontaktu emocjonalnego i sensu życia). Tak określone potrzeby powszechne stanowią punkt wyjścia procesu indywidualizacji. Jego motorem jest ukształtowanie się indywidualnych cech zachowania człowieka i zwiększony wpływ jego osobowości na wybór form

³ Dostępność, jak pisze J. Anderson, jest podstawowym czynnikiem determinującym rozmiary wpływu środowiska przestrzennego na zachowanie ludzi [Anderson J., 1971, Space – time budgets and activity studies in urban geography and planning. Environment and planning nr 3, cyt. za Z. Pióro, 1977. Procesy rozwojowe aglomeracji warszawskiej. Książka i Wiedza Warszawa, s. 23]. Wpływa ona z jednej strony na możliwości osiągnięcia danego celu w przestrzeni, z drugiej zaś na związane z tym koszty. Problem ten w szczególności podkreślany jest przez ekologów społecznych zajmującymi się zagadnieniami lokalizacyjnymi [por. m.in. Jałowiecki 1972, Pióro 1972]. Przykładem jest tu hipoteza minimalnych kosztów J. Quinna [1950] zakładająca, że jednostki ekologiczne dążą do takiego rozmieszczenia w przestrzeni, aby koszt ogólny zaspokojenia potrzeb był zredukowany do minimum. Istotne jest przy tym, że Quinn rozumiał pojęcie kosztów nie tylko w aspekcie ekonomicznym, lecz szerszym, uwzględniającym np. czas, wysiłek fizyczny, prestiż itp.

(sposobów) zaspokajania danej potrzeby. W ten sposób pojawia się zindywidualizowana postać potrzeby powszechnej, a dalej potrzeba indywidualna [Cieloch i in. 1992, s. 40]. Istotnym zagadnieniem związanym z teorią zindywidualizacji potrzeb jest zjawisko „ramowości” potrzeb [Gałkowski 1980]. Potrzeby w małym stopniu zindywidualizowane mogą być zaspokajane przez większą liczbę przedmiotów (klasę przedmiotów). „Ramowość” potrzeb zależy od „wysokości” potrzeby i od jej wykształcenia. Im potrzeba jest „niższa” i mniej wykształcona, tym klasa przedmiotów i wartości mogąca ją zaspokoić jest szersza [Cieloch i in. 1992, s. 40].

Opierając się na przedstawionych wyżej teoriach, można wyjaśnić wpływ potrzeb na zachowania decyzyjne związane z korzystaniem przez mieszkańców miasta z terenów zieleni rekreacyjnej. Z zaspokajaniem potrzeb silnie zindywidualizowanych są związane szczególne wymagania odnośnie struktury i funkcji obiektu (terenu zieleni). Tylko nieliczne obiekty o specyficznym charakterze mogą być atrakcyjne z punktu widzenia możliwości zaspokojenia takich potrzeb. Innymi słowy poziom oczekiwań co do atrakcyjności terenów zieleni, w obrębie których miałyby być zaspokojone potrzeby indywidualne, jest wysoki. Potrzeby mało zindywidualizowane, jak to wynika ze zjawiska „ramowości” potrzeb, mogą być zaspokajane przez dużą liczbą przedmiotów (w tym wypadku terenów zieleni), do których oczekiwania społeczne są stosunkowo niewielkie.

Inaczej przedstawia się zależność między charakterem danej potrzeby ludzkiej a gotowością jednostki do poniesienia kosztów koniecznych do jej zaspokojenia (wynikających przede wszystkim z szeroko rozumianej dostępności obiektu). Poziom akceptacji tych kosztów przez jednostkę jest tym wyższy, im potrzeba jest bardziej zindywidualizowana, a tym samym może być zaspokajana przez niewielką liczbę przedmiotów. Potrzeby takie wyzwalają najczęściej zachowania realizowane okazjonalnie. Możliwość ich zaspokojenia ma więc w świadomości jednostki subiektywnie większą wartość i za tę możliwość jednostka skłonna jest zapłacić wyższą cenę (cenę tę wyznaczają głównie koszty związane z dostępnością obiektu, który zaspokaja tego rodzaju potrzeby).

Opisane zjawiska mają istotny wpływ na zachowania przestrzenne mieszkańców miasta korzystających z różnego typu obiektów zieleni rekreacyjnej. Podstawowe, najczęściej realizowane zachowania rekreacyjne, związane z zaspokajaniem najmniej zindywidualizowanych potrzeb, występują w obrębie terenów zlokalizowanych w bezpośrednim sąsiedztwie źródła użytkowników. W przypadku obiektów mieszkaniowych, odgrywających w tym aspekcie największą rolę, jest to zieleń osiedlowa. Ze względu na charakter potrzeb wymagania odnośnie struktury tych obiektów są niewielkie. Tereny zieleni osiedlowej powinny więc zawierać w swym obrębie obiekty o funkcjach mało wyspecjalizowanych, tak aby mogły być wykorzystywane przez różnego rodzaju użytkowników. Inaczej sytuacja przedstawia się w przypadku terenów o charakterze zieleni dzielnicowej, czy ogólnomiejskiej. Obiekty te obsługują znacznie większe obszary miasta, w tym osiedla zlokalizowane w dużej odle-

głości od terenu zieleni. Aby funkcjonowały zgodnie ze swym przeznaczeniem, muszą zaspokajać bardziej zindywidualizowane potrzeby użytkowników rodzące większą gotowość do poniesienia kosztów związanych z dostępnością tych terenów. Przykładem takich obiektów są kąpieliska otwarte i pływalnie kryte, obiekty sportu specjalnego tereny wypoczynkowe nadwodne i przyleśne, niektóre ośrodki rozrywkowe itp.

Przedstawienie struktury procesów związanych z użytkowaniem przez mieszkańców miasta terenów zieleni rekreacyjnej wymaga również wyjaśnienia zjawiska określanego przez Reykowskiego jako polimotywowość zachowania. Akt wyboru u człowieka nie jest na ogół wynikiem jednej tylko motywacji, lecz złożeniem (sumą) kilku, często przeciwstawnych, dążeń [Reykowski 1992]. W odniesieniu do określonego celu można wyróżnić motywacje pobudzające do realizacji tego celu oraz odwodzące od jego realizacji. W przypadku celu, jakim jest teren zieleni, istotną rolę odgrywa tu nie tylko ocena atrakcyjności tego obiektu i kosztów związanych z jego dostępnością, lecz także przeprowadzona analogicznie ocena innych celów przestrzennych w mieście. Cele takie mogą odgrywać wobec określonego terenu zieleni rolę kompensacyjną, konkurencyjną, stymulującą bądź neutralną (jeżeli ich istnienie nie wpływa na sposób funkcjonowania terenu zieleni i liczbę korzystających z niego osób).

Celem o charakterze kompensacyjnym mogą być obiekty, które zaspokajają potrzeby jednostki w mniejszym stopniu niż określony teren zieleni rekreacyjnej, ale są dla tej jednostki bardziej dostępne. Wybór tego rodzaju obiektów nie wynika więc z subiektywnej oceny ich atrakcyjności, lecz z uwarunkowań dodatkowych, sprawiających, że koszty związane z ich użytkowaniem (głównie pokonaniem prowadzącej do nich drogi) są mniejsze niż w przypadku danego terenu zieleni. Jednostka, nie znajdując w zakresie optymalnej lub przynajmniej akceptowalnej dostępności obiektu w pełni odpowiadającego jej potrzebom i oczekiwaniom, korzysta z innego obiektu, mogącego przynajmniej częściowo potrzeby te zaspokoić. Wybór celu przestrzennego o charakterze kompensacyjnym wobec terenu zieleni jest więc efektem oceny możliwości i kosztów jego osiągnięcia, a zarazem swoistym aktem rezygnacji.

Cele o charakterze konkurencyjnym wobec danego terenu zieleni stanowią obiekty, które zaspokajają określone potrzeby jednostki w stopniu większym niż to założenie lub co najmniej równorzędnym. Przykładem celów konkurencyjnych są inne tereny zieleni, których sposób urządzenia czy lokalizacja czyni je dla danej jednostki bardziej atrakcyjnymi. Cele konkurencyjne „odciągają” więc użytkowników danego terenu rekreacyjnego, zmniejszając liczbę jego użytkowników, a zarazem jego rolę społeczną w układzie urbanistycznym miasta, dzielnicy, osiedla. Lokalizacja obiektów, które mogą odgrywać rolę konkurencyjną względem terenów zieleni jest o tyle istotna, o ile pozwala na określenie, jakiego typu potrzeby i zachowania mogą być, w przypadku zdefiniowanego przestrzennie zespołu ludzi (np. mieszkańców osiedla), realizowane w innych miejscach, jakie zaś będą udziałem wyłącznie terenów zieleni. Analiza taka pozwala na efektywniejsze ustalenie dominujących funkcji terenu zieleni i dostosowanie do tych funkcji jego kształtu przestrzennego i wyposażenia.

Cele stymulujące użytkowanie terenów zieleni stanowią powiązane z nimi obiekty odbierane społecznie jako atrakcyjne – z punktu widzenia użytkowego, estetycznego, poznawczego i in. Obiekty takie wpływają na zwiększenie liczby użytkowników terenów zieleni nie tylko wówczas, gdy tereny te są zlokalizowane w ich bliskim sąsiedztwie, lecz również wówczas, gdy są położone przy prowadzącej do tych obiektów drodze lub stanowią jej część, np. jako promenady, aleje spacerowe, drogi parkowe.

METODOLOGIA BADAŃ I DZIAŁAŃ PROJEKTOWYCH

Problematyka efektywności systemu zieleni miejskiej w aspekcie funkcji rekreacyjnej jest zagadnieniem złożonym, którego zrozumienie nie jest możliwe bez uwzględnienia mechanizmów (wraz z ich wzajemnymi i wielokierunkowymi powiązaniami) regulujących stosunki między człowiekiem a jego otoczeniem. Poznanie tych mechanizmów pozwala nie tylko zrozumieć przyczyny i cel zachowań przestrzennych mieszkańców miasta związanych z rekreacją w obrębie terenów zieleni, lecz również, przynajmniej w pewnym stopniu, owe zachowania prognozować.

Wszelkie działania prowadzące do zmiany struktury i sposobu funkcjonowania systemu zieleni rekreacyjnej mające na celu zwiększenie jego efektywności musi jednak poprzedzać analiza i ocena owej efektywności w danej sytuacji przestrzenno-społecznej. Biorąc pod uwagę przedstawione wcześniej definicje efektywności systemu zieleni rekreacyjnej w mieście, analizy te powinny być prowadzone równocześnie w dwóch kierunkach uwzględniających stopień zaspokojenia potrzeb społecznych i stopień wykorzystania poszczególnych terenów zieleni. Dopiero na podstawie tak przeprowadzonych analiz można ocenić efektywność systemu zieleni rekreacyjnej oraz określić sposoby i możliwości zwiększenia tej efektywności w ramach istniejących ograniczeń (ekonomicznych, społecznych, przyrodniczych, technologicznych, prawnych itp.).

W artykule przedstawiono najważniejsze, opracowane przez autorkę, metody badawcze, które mogą być stosowane przy rozpoznaniu sposobu funkcjonowania systemu zieleni rekreacyjnej i jego efektywności, oraz podstawowe grupy działań mających na celu usunięcie stwierdzonych w wyniku wcześniejszych badań wad systemu. W celu zachowania jasności wyводу metody i sposoby działań przedstawiono oddzielnie dla obu opisanych wcześniej kierunków analiz.

KIERUNEK 1 – EFEKTYWNOŚĆ SYSTEMU ZIELENI REKREACYJNEJ W MIEŚCIE UWZGLĘDNIAJĄCA STOPIEŃ ZASPOKOJENIA POTRZEB MIESZKAŃCÓW

Metody badawcze prowadzące do rozpoznania wad systemu zieleni rekreacyjnej związanych z niedostatecznym stopniem zaspokojenia potrzeb mieszkańców miasta

1. Rozpoznanie charakteru obiektów stanowiących główne źródła przestrzenne użytkowników terenów zieleni i związanych z tymi obiektami zbiorowości i grup społecznych.

Zdefiniowanie potrzeb społecznych na podstawie rozpoznania cech zbiorowości i grup społecznych korzystających z zieleni rekreacyjnej pozwala stwierdzić, czy w ramach istniejącego systemu zieleni miejskiej istnieją warunki umożliwiające zaspokojenie tych potrzeb przy uwzględnieniu struktury i funkcji poszczególnych założeń oraz ich dostępności

2. Badania opinii społecznej - wywiady, ankiety

W odniesieniu do omawianego kierunku analizy efektywności systemu zieleni rekreacyjnej w mieście badania opinii społecznej powinny prowadzić w szczególności do rozpoznania rodzaju potrzeb społecznych pojawiających się w obrębie zbiorowości i grup społecznych związanych z poszczególnymi źródłami użytkowników terenów zieleni oraz możliwości, sposobu i stopnia zaspokojenia tych potrzeb w obrębie istniejącego systemu zieleni miejskiej⁴.

3. Obserwacja zachowań ludzkich

Przy tej metodzie badawczej największą rolę odgrywają obserwowalne zjawiska świadczące o braku lub niedostatecznych możliwościach zaspokojenia potrzeb ukierunkowanych na zachowania rekreacyjne realizowane w obrębie terenów zieleni. Do takich zjawisk należą między innymi nasilenie zachowań kompensacyjnych różnego rodzaju, zachowania prowadzące do wykorzystywania obiektów terenów zieleni niezgodnie z ich funkcją (co może być spowodowane brakiem w akceptowanym promieniu dostępności obiektów dostosowanych funkcjonalnie do tego typu zachowań), nadmierna liczba użytkowników obiektów o określonej funkcji przewyższająca jego chłonność świad-

⁴ Zwrócić należy uwagę na fakt, że przy diagnozowaniu potrzeb społecznych i stopnia ich zaspokojenia metodą badawczą polegającą na pytaniu badanej osoby o jej pragnienia, intencje, cele, dążenia czy stan emocjonalny pojawiają się istotne trudności. Związane są one przede wszystkim z dwoma czynnikami. Po pierwsze człowiek na ogół tylko częściowo uświadamia sobie własne potrzeby i potrafi je zwerbalizować. Po drugie jego zeznania na temat własnych potrzeb są modyfikowane przez inne czynniki, z których podstawowym wydaje się potrzeba akceptacji lub aprobaty społecznej [J. Reykowski 1992]. Wpływ tego drugiego zjawiska na treść wypowiedzi był przedmiotem licznych badań [por. Edwards 1957, Crowne, Marlowe 1964 i in.]. W ich wyniku stwierdzono, że u wielu osób zeznania na temat ich potrzeb i emocji w dużym stopniu są determinowane pragnieniem uzyskania u badającego dobrej opinii o sobie. Stąd też przy stosowaniu metod korzystających z zeznań badanych osób na temat własnych potrzeb konieczne jest uwzględnienie możliwych błędów wynikających z wymienionych czynników.

cząca o niedostosowaniu skali bądź liczby obiektów o tej funkcji do zapotrzebowania społecznego itp.

4. Analiza porównawcza funkcjonowania systemów analogicznych pod względem rodzaju źródła użytkowników terenów zieleni

Analiza taka pomaga rozpoznać zachowania charakterystyczne dla grup społecznych związanych z danym rodzajem obiektów będących źródłem użytkowników terenów zieleni. Pozwala, na zasadzie analogii sytuacji przestrzenno-społecznej, określić w przybliżeniu podstawowe potrzeby poszczególnych rodzajów zbiorowości i grup społecznych, prognozować ich zachowania i rozpoznawać wady systemu zieleni rekreacyjnej w mieście, których objawem jest brak zachowań mających miejsce w innych, analogicznych pod względem społecznym układach urbanistycznych.

Przykładowe metody działań prowadzących do zwiększenia możliwości zaspokojenia potrzeb mieszkańców miasta w obrębie systemu zieleni rekreacyjnej w opisanych niżej sytuacjach wskazujących na wady systemu:

A1 – opis sytuacji wskazującej na wady systemu

nadmierne koszty realizacji określonej grupy potrzeb użytkowników związanych z rozpatrywanym źródłem przestrzennym. W efekcie pewne grupy zachowań są realizowane w obrębie systemu zieleni rekreacyjnej rzadziej niż wynika to z charakteru potrzeb generujących te zachowania

B1 – przykładowe metody działań

1. Zwiększenie dostępności obiektów zieleni rekreacyjnej o odpowiadającej rozpatrywanej grupie potrzeb strukturze funkcjonalno-przestrzennej.
2. Lokalizacja dodatkowych obiektów o przedstawionej strukturze w zasięgu większej dostępności.
3. Adaptacja do wymienionych funkcji części istniejącego w dogodnym promieniu dostępności obiektu, którego chłonność znacznie przewyższa liczbę użytkowników (obiekt nie jest wystarczająco wykorzystywany pod względem liczby użytkowników).
4. Adaptacja do wymienionych funkcji całego obiektu zieleni rekreacyjnej zlokalizowanego w dogodnym promieniu dostępności (zmiana jego przeznaczenia funkcjonalnego). Działanie takie jest celowe, jeżeli obiekt ten wykorzystywany jest niezgodnie z jego funkcją lub wówczas, gdy sumaryczna chłonność obiektów o danej funkcji obsługujących to samo źródło użytkowników jest większa niż liczba użytkowników obiektu.

A2 – opis sytuacji wskazującej na wady systemu

Brak realizacji w obrębie systemu zieleni rekreacyjnej zachowań związanych z określoną grupą potrzeb lub zachowania takie mają charakter kompensacyjny.

B2 – przykładowe metody działań

1. Lokalizacja nowych obiektów o odpowiadającej niezaspokojonym potrzebom strukturze przestrzenno-społecznej w dostosowanym do charakteru tych potrzeb promieniu dostępności

2. Adaptacja do wymienionych funkcji części istniejącego w dogodnym promieniu dostępności obiektu, którego chłonność znacznie przewyższa liczbę użytkowników (obiekt nie jest wystarczająco wykorzystywany pod względem liczby użytkowników)
3. Adaptacja do wymienionych funkcji całego obiektu zieleni rekreacyjnej zlokalizowanego w dogodnym promieniu dostępności (zmiana jego przeznaczenia funkcjonalnego). Działania takie są celowe w sytuacjach omówionych w punkcie 4.

A3 – opis sytuacji wskazującej na wady systemu

Określona grupa potrzeb jest zaspokajana w niedostatecznym stopniu, czego efektem jest zbyt niski poziom satysfakcji wynikającej z realizacji zachowań generowanych przez tę grupę potrzeb.

B3 – przykładowe metody działań

1. Zmiana struktury przestrzennej obiektów o funkcji odpowiadającej rozpatrywanej grupie potrzeb w kierunku zwiększenia atrakcyjności tych obiektów (w tym ich wartości użytkowej). Działania tego typu są wskazane, gdy niski poziom satysfakcji użytkowników obiektu wynika z wad struktury przestrzennej obiektu.
2. Zmiana struktury społecznej obiektów o podanej funkcji w kierunku lepszego ukształtowania relacji społecznych (w tym regulacja dostępności poszczególnych przestrzeni, kodowanie i denotowanie funkcji, adresowanie przestrzeni itp.). Działania tego typu są wskazane wówczas, gdy niski poziom satysfakcji wynika z wad struktury społecznej obiektu.

Przedstawione niżej metody działań są wskazane zwłaszcza w przypadku braku możliwości przeprowadzenia działań opisanych w punktach 1 i 2 lub istnienia istotnych przeciwwskazań tych działań (ekonomicznych, ekologicznych, społecznych i in.).

3. Zamiana przeznaczenia funkcjonalnego obiektu, w którym są realizowane zachowania generowane przez rozpatrywaną grupę potrzeb z innym obiektem – bardziej dogodnym dla wskazanej przez te potrzeby struktury przestrzenno-społecznej i położonym w akceptowanym dla użytkowników promieniu dostępności. Wymagane jest odpowiednie dostosowanie struktury przestrzenno-społecznej obu obiektów do nowych funkcji.
4. Utworzenie nowego, dostatecznie atrakcyjnego z punktu widzenia rozpatrywanych potrzeb, obiektu terenów zieleni w dogodnym promieniu dostępności.
5. Włączenie w obręb systemu obsługującego rozpatrywane źródło użytkowników obiektu terenów zieleni o odpowiedniej ze względu na rozpatrywaną grupę potrzeb funkcji i dostatecznej atrakcyjności poprzez znaczące zwiększenie jego dostępności⁵.

⁵ Przykładem takiego znaczącego zwiększenia dostępności obiektu dla użytkowników związanych z danym źródłem przestrzennym jest utworzenie przejścia przez barierę odgradzącą ten obiekt od źródła (np. mostu nad ciekim wodnym)

KIERUNEK 2 – EFEKTYWNOŚĆ SYSTEMU ZIELENI REKREACYJNEJ W MIEŚCIE UWZGLĘDNIAJĄCA POZIOM WYKORZYSTANIA POSZCZEGÓLNYCH JEGO ELEMENTÓW (TERENÓW ZIELENI BĄDŹ ICH CZĘŚCI)

Metody badawcze prowadzące do rozpoznania wad systemu zieleni rekreacyjnej wynikających z niedostatecznego wykorzystania zasobów istniejących obiektów zieleni rekreacyjnej

1. Obserwacje zachowań aktywnych osób korzystających z obiektu i rozpoznanie rodzaju jego użytkowników

Metoda ta pomaga określić stopień zgodności wykorzystania obiektu z jego przeznaczeniem funkcjonalnym (sposób użytkowania) i społecznym (rodzaj użytkowników, do których adresowana jest przestrzeń).

2. Obserwacje zachowań reaktywnych użytkowników terenów zieleni połączone z badaniem opinii społecznej

Metoda ta pozwala na rozpoznanie subiektywnej oceny atrakcyjności obiektu z punktu widzenia potrzeb generujących realizowane w jego obrębie zachowania. Szczególną rolę odgrywają tu pojawiające się w zachowaniach ludzi wskaźniki preferencji, jak: zbliżanie się i oddalanie od form środowiska i związanych z nimi bodźców oraz od innych osób (współużytkowników przestrzeni), postawy w postaci werbalnie lub niewerbalnie wyrażanych preferencji, zachowania eksploracyjne.

3. Analiza struktury dostępności terenu zieleni połączona z obserwacją zachowań przestrzennych użytkowników oraz badaniami opinii społecznej prowadzonymi zarówno wśród rzeczywistych, jak i potencjalnych użytkowników obiektu

Metoda ta pomaga określić podstawowe źródła przestrzenne użytkowników terenów zieleni oraz rozpoznać wady analizowanego terenu zieleni związane z brakiem optymalnego dostosowania funkcji obiektu do jego dostępności

4. Analiza liczby użytkowników przestrzeni w obrębie terenu zieleni i stopnia jej dostosowania do chłonności obiektu.

Metoda ta daje pełny obraz sytuacji dotyczącej wykorzystania obiektu związanej liczbą jego użytkowników w przypadku badań uwzględniających różnorodne uwarunkowania mające wpływ na zmienność atrakcyjności obiektu oraz zmienność możliwości i kosztów związanych z jego użytkowaniem. Dlatego też badania powinny być przeprowadzane o różnych porach dnia, w różnych dniach tygodnia (ze szczególnym uwzględnieniem podziału na dni powszednie i wolne od pracy) i porach roku (z uwzględnieniem okresów wakacyjnych i urlopowych), a także w czasie różnych warunków pogodowych. Wyniki badań powinny być przedstawione w układzie strefowym (z podziałem badanego terenu zieleni na miejsca i tereny o różnej liczbie użytkowników).

Przykładowe metody działań prowadzących do zwiększenia stopnia wykorzystania zasobów istniejących obiektów zieleni rekreacyjnej w mieście w opisanych poniżej sytuacjach wskazujących na wady systemu:

A1 – opis sytuacji wskazującej na wady systemu

Teren zieleni (lub jego część) jest użytkowany zgodnie z przeznaczeniem funkcjonalnym, lecz równocześnie liczba użytkowników obiektu kształtuje się znacznie poniżej jego chłonności.

B1 – przykładowe metody działań

1. Zwiększenie dostępności terenu zieleni (bądź rozpatrywanej jego części) - zwłaszcza względem obiektów stanowiących podstawowe źródło jego użytkowników. Działanie to jest celowe wówczas, gdy istotną przyczyną małej liczby użytkowników obiektu jest jego niekorzystna lokalizacja związana ze strukturą dostępności względem obiektów stanowiących źródła użytkowników terenu. Poprawa dostępności obiektu może wówczas zwiększyć liczbę użytkowników.
2. Zwiększenie atrakcyjności terenu zieleni (lub rozpatrywanej jego części) w ramach istniejącej funkcji. Działanie takie jest wskazane wówczas, gdy z badań wynika, że obiekt jest odbierany z punktu widzenia potrzeb generujących przewidziane funkcją zachowania jako mało atrakcyjny. Dotyczy ono zmian strukturalnych prowadzących m.in. do poprawy walorów estetycznych obiektu, zwiększenia jego wartości użytkowych i kulturowych, poprawy warunków kształtujących prawidłowe (zgodne z potrzebami użytkowników) relacje społeczne itp.
3. Zwiększenie różnorodności funkcjonalnej terenu zieleni (wprowadzenie w jego obręb nowych funkcji). Działanie takie jest celowe wówczas, gdy w obrębie grup użytkowników związanych ze źródłami przestrzennymi położonymi w akceptowanym promieniu dostępności dla danej funkcji istnieje na tę funkcję zapotrzebowanie, które nie jest dostatecznie zaspokojone przez inne istniejące obiekty o podobnym przeznaczeniu funkcjonalnym.
4. Zmiana przeznaczenia funkcjonalnego terenu zieleni (lub rozpatrywanej jego części). Działanie takie można wprowadzić w sytuacji, gdy istnieje nadmiar (mierzony sumaryczną chłonnością) obiektów o tej samej funkcji względem rzeczywistego zapotrzebowania na tę funkcję. Zapotrzebowanie to odnosi się do użytkowników związanych ze źródłami przestrzennymi zlokalizowanymi w akceptowanym dla rozpatrywanej funkcji promieniu dostępności.
5. Utworzenie nowych celów przestrzennych dla mieszkańców będących (rzeczywiście lub potencjalnie) użytkownikami rozpatrywanego terenu zieleni (lub jego części), które odgrywałyby wobec tego założenia rolę stymulującą jego użytkowanie. Obiekty te powinny być zlokalizowane w pobliżu terenu zieleni lub związane przestrzennie z prowadzącą do niego drogą.

A2 – opis sytuacji wskazującej na wady systemu

Teren zieleni (lub jego część) jest użytkowany zgodnie z jego przeznaczeniem funkcjonalnym, lecz liczba jego użytkowników znacznie przewyższa chłonność obiektu.

B2 – przykładowe metody działań

1. Zmiana struktury terenu zieleni (bądź rozpatrywanej jego części) w kierunku zwiększenia jego chłonności.
2. Zmniejszenie dostępności terenu zieleni (bądź rozpatrywanej jego części) za pomocą różnego typu barier (przestrzennych, psychologicznych, ekonomicznych, prawnych itp.).
3. Utworzenie w zasięgu akceptowanej dostępności celów o charakterze konkurencyjnym wobec terenu zieleni (bądź rozpatrywanej jego części). Cele te mogą tworzyć obiekty o funkcji podobnej do tej, jaką pełni rozpatrywany teren zieleni. Mogą to być obiekty nowo powstałe lub utworzone na bazie istniejących obiektów przez częściową lub całkowitą zmianę ich funkcji.

A3 – opis sytuacji wskazującej na wady systemu

Teren zieleni (lub jego część) użytkowany jest niezgodnie z przeznaczeniem funkcjonalnym

B3 – przykładowe metody działań

1. Regulacja dostępności terenu zieleni lub rozpatrywanej jego części (w tym dostępności wewnętrznej – w obrębie założenia) w kierunku uzyskania lepszego dostępu obiektu dla użytkowników, do których jest adresowana przestrzeń, gorszego zaś dla osób wykorzystujących obiekt niezgodnie z jego przeznaczeniem.
2. Zmiana struktury obiektu z zachowaniem jego przeznaczenia funkcjonalnego obejmująca m.in. wyraźniejszą denotację funkcji przestrzeni, poprawę walorów użytkowych obiektu z punktu widzenia istniejącej funkcji itp.
3. Zmiana przeznaczenia funkcjonalnego terenu zieleni (lub jego części). Przy tego typu działaniach kierunek zmian wynika z rzeczywistego sposobu użytkowania obiektu.
4. Utworzenie nowych celów przestrzennych o funkcji zbliżonej do tej, która została wtórnie nadana obiektowi (w wyniku rzeczywistego sposobu jego użytkowania). Przy lokalizacji tych celów w akceptowanym dla ich funkcji promieniu dostępności będą one odgrywać rolę celów konkurencyjnych wobec rozpatrywanego obiektu w jego wtórnym sposobie funkcjonowania. Działanie takie jest celowe w sytuacji, gdy wykorzystanie terenu zieleni niezgodne z jego przeznaczeniem funkcjonalnym wynika z braku możliwości realizacji przez użytkowników tego typu zachowań w obrębie innych, przeznaczonych do tego celu obiektów znajdujących się w akceptowanym promieniu dostępności

PODSUMOWANIE

Opisane działania odnoszące się do modelowych sytuacji wskazujących na wady systemu zieleni rekreacyjnej w mieście zawierają jedynie określone kierunkowo sposoby zwiększenia jego efektywności. Nie uwzględniają całego zespołu uwarunkowań (ekonomicznych, przyrodniczych, ekologicznych, tech-

nicznych, prawnych itp.), które mogą zostać określone jedynie po rozpoznaniu rzeczywistej sytuacji (obecnej i przewidywanej), w jakiej znajduje się badany układ przestrzenno-społeczny. Rozpoznanie to pozwala bowiem na zdefiniowanie wskazań i przeciwwskazań odnośnie możliwych kierunków działań i na tej podstawie wybranie optymalnego w danej sytuacji rozwiązania. Przedstawiona metodologia obejmuje więc początek procesu projektowego, który stanowi analiza istniejącego systemu zieleni miejskiej w aspekcie jego funkcji rekreacyjnej zmierzająca ku rozpoznaniu wad tego systemu, a następnie określenie możliwych teoretycznie kierunków działań prowadzących do poprawy jego efektywności. Dalsze analizy pozwolą na sprecyzowanie decyzji podejmowanych w toku procesu projektowego – od ustalenia wytycznych kierunkowych (wyboru optymalnych kierunków działań) do szczegółowych rozwiązań projektowych w skali urbanistycznej i architektonicznej.

Przedstawiona metodologia wykorzystana może być w działaniach projektowych prowadzonych w różnej skali – od skali jednego obiektu, poprzez zespół obiektów, aż do całego systemu zieleni rekreacyjnej w mieście. Obszar badań powinien wówczas być odpowiednio dostosowany do terenu objętego zakresem opracowania projektowego, tak by uwzględniał również szersze uwarunkowania społeczno-przestrzenne dotyczące objętych zakresem projektu obiektów i ich użytkowników.

PIŚMIENNICTWO

- Cieloch G., Kuczyński J., Rogoziński K., 1992. Czas wolny – czasem konsumpcji? Państw. Wyd. Ekonomiczne, Warszawa.
- Crowne D.P., Marlowe D., 1964. The approval motive. Wiley, New York.
- Edwards A.L., 1957. The social desirability variable in personality assessment and research. Dryden New York.
- Gałkowski J.W., 1980. Praca i człowiek. IW „Pax”, Warszawa.
- Jałowiecki B., 1972. Miasto i społeczne procesy urbanizacji. PWN, Warszawa.
- Kozielecki J., 1987. Koncepcja transgresyjna człowieka: analiza psychologiczna. PWN, Warszawa.
- Lis A., 2000. Psychologia środowiska i jej znaczenie dla architektury krajobrazu. Studia i Materiały, Krajobrazy nr 29 – Materiały III Forum Architektury Krajobrazu nt. Nowe idee i rozwój dziedziny architektury krajobrazu w Polsce. Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu Warszawa, 16–23.
- Lis A., 2003. Efektywność systemu zieleni rekreacyjnej w mieście w ujęciu psychologii środowiska. Oficyna Wyd. Polit. Wrocław, Wrocław.
- Lis A., 2004. Struktura relacji pomiędzy człowiekiem a parkiem i ogrodem miejskim w procesie rekreacji. Oficyna Wyd. Polit. Wrocław, Wrocław.
- Maslow A.H., 1986. W stronę psychologii istnienia, Inst. Wyd. Pax, Warszawa.
- Obuchowski K., 1983. Psychologia dążeń ludzkich, PWN, Warszawa.
- Pióro Z., 1972. Procesy rozwojowe aglomeracji. Z badań nad zachowaniami przestrzennymi mieszkańców aglomeracji warszawskiej. Książka i Wiedza, Warszawa.

Quinn J., 1950. *Human Ecology*. Prentice-Hall New York

Reykowski J., 1992. *Motywacja*. W: *Psychologia ogólna. Emocje, Motywacja, Osobowość*. Red. T. Tomaszewski. PWN, Warszawa

EFFICIENCY OF A MUNICIPAL GREEN SYSTEM IN TERMS OF ITS RECREATIONAL FUNCTION

Abstract. The subject of the present study is the efficiency of a municipal green system in terms of its recreational function. Confirmed psychological and sociological phenomena are the starting point of considerations in this study. In further parts of this study, subsequent problems showing the influence of these phenomena upon people's response and behavior in green areas and upon the social functioning of a green system are elaborated in terms of its recreational system.

The considerations lead to a description of research methodology. The aim of this research is to identify the disadvantages of a municipal green system in the above-mentioned terms and activities aiming at system efficiency improvement. They are based upon an analysis of psychological and social mechanisms which have an influence upon decisions made, as a result of the motivation process, by city-dwellers, concerning the realization of a defined group of needs within the precincts of recreational green areas and upon spatial conditions analysis, by which this decision is conditioned.

Key words: municipal green system, recreation, motivation process, green areas.

Zaakceptowano do druku 2005.07.05

Accepted for print